

ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 27^{ΗΣ} ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 2002

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΠΕΡΓΑΜΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ (ΖΗΖΙΟΥΔΑ)

ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΙΑ:
ΜΙΑ ΣΥΝΑΝΤΗΣΗ ΠΟΥ ΕΠΙΕΙΓΕΙ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ

ΣΕΒΑΣΜΙΩΤΑΤΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΠΕΡΓΑΜΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ (ΖΗΖΙΟΥΔΑ)

Κατά τὸν Ὄργανισμόν τῆς Ἀκαδημίας ἡ σημερινή πανηγυρική Συνεδρία τῆς ἀρχίζει μὲ ὁμιλία τοῦ Προέδρου τῆς, μὲ θέμα τῆς εἰδικότητάς του, τὸ ὅποιον καλεῖται νὰ παρουσιάσει κατὰ τρόπον εὐληπτον στὸ εὐρύτερο κοινό.

Μεταξὺ τῶν θεμάτων, τὰ ὅποια ἀπασχολοῦν ἐντόνως τὴν κοινωνία σήμερα, τόσο στὴ χώρα μας ὅσο καὶ διεθνῶς, εἶναι ἡ σχέση μεταξὺ Ἐπιστήμης καὶ Θρησκείας. Στὸ θέμα αὐτὸ ἀφιερώνεται ἡ ὁμιλία μου.

Ἡ ἐπιστήμη τείνει νὰ μεταβληθεῖ στὴν ἐποχὴ μας σὲ ἓνα εἶδος θρησκείας. Οἱ ἄνθρωποι προσβλέπουν σ' αὐτήν, περισσότερο ἀπὸ ὅποιαδήποτε ἐποχὴ στὸ παρελθόν, ὡς πρὸς τὴ δύναμη ἐκείνη, πού θὰ μπορούσε νὰ θεραπεύσει ἢ καὶ νὰ ἐξαλείψει σχεδὸν κάθε κακὸ στὴ ζωὴ μας. Δύσκολα θὰ βρεῖ κανεὶς ἓνα θεσμὸ ἢ μιὰ κατηγορία ἀνθρώπων στὴ σύγχρονη κοινωνία, πού θὰ ἀπολάμβανε τόσο κύρος, σεβασμὸ καὶ αὐθεντία ὅσο οἱ ἐπιστήμονες. Γιὰ λόγους, πού δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναλυθοῦν τὴ στιγμὴ αὐτὴ, ἡ ἐπιστήμη ἔχει κατορθώσει νὰ πείσει ὅτι διαθέτει δύο ιδιότητες, ἐπάνω στις ὁποῖες θεμελιώνει τὴν αὐθεντία τῆς: πρόσβαση στὴν Ἀλήθεια, καὶ ἰκανότητα νὰ παράγει πρακτικὰ ἀποτελέσματα. Ὁ συνδυασμὸς τῶν δύο αὐτῶν στοιχείων ἔχει βαρύνουσα σημασία στὰ πλαίσια τοῦ καλουμένου «δυτικοῦ πολιτισμοῦ», ὁ ὁποῖος τείνει νὰ ἡγεμονεύσει ὀλοκλήρου τῆς ἀνθρωπότητος, καὶ τοῦ ὁποίου μετέχομε καὶ ἐμεῖς. Διότι ὁ πολιτισμὸς αὐτὸς πηγάζει ἀπὸ τὸν συνδυασμὸ τῆς ἀρχαιοελληνικῆς ἀναζητήσεως τῆς Ἀλήθειας μὲ τὴ Ρωμαϊκὴ δίψα γιὰ ἀποτελεσματικότητα, ὀργάνωση καὶ χρησι-

μότητα. Στόν πολιτισμό αυτό, όπως διαμορφώνεται ήδη στις μέρες μας, αληθινά είναι κυρίως ό,τι είναι χρήσιμο, ή εν πάση περιπτώσει, το προσδοκώμενο από την αναζήτηση της αλήθειας είναι ή χρησιμότητά της για τη ζωή και την ευημερία μας. Δεν είναι τυχαίο το ότι όλη σχεδόν ή επιστημονική έρευνα χρηματοδοτείται από παράγοντες, οι οποίοι προσδοκούν όφελος από την έρευνα αυτή, με κύριο κριτήριο την οικονομική και κοινωνική χρησιμότητά τους. Πεδία έρευνας, τα οποία δεν υπόσχονται μιὰ τέτοια χρησιμότητα (τέχνη, φιλοσοφία, θεολογία κ.λπ.) δεν βρίσκουν οικονομική υποστήριξη και τείνουν να υποβαθμιστούν, ή ακόμα και να καταργηθούν και από αυτήν την εκπαίδευση.

Σε αντίθεση προς την επιστήμη, ή θρησκεία, στις δυτικές κυρίως κοινωνίες, στις οποίες ανήκομε και εμείς, έχει από μακροῦ ήδη στερηθεῖ τῆς αὐθεντίας και τοῦ κύρους, τὰ ὁποῖα ἀπολάμβανε στο παρελθόν. Μόνο σέ ὀρισμένους κύκλους τῆς κοινωνίας μας κάποια θρησκευτική ἀλήθεια θὰ εἶχε περισσότερη αὐθεντία ἀπὸ μιὰ ἐπιστημονική γνώμη, και τοῦτο ὄχι χωρὶς ἀρκετὴ δόση δισταγμοῦ ἐκ μέρους τοῦ ἴδιου τοῦ πιστοῦ. Συνάδελφός μου καθηγητῆς σέ πανεπιστήμιο τοῦ ἐξωτερικοῦ συνήθιζε νὰ θέτει στοὺς φοιτητὲς τῆς θεολογίας κατὰ τίς ἐξετάσεις τὸ ἐρώτημα: ἐὰν ἐπρόκειτο κατὰ τὸ ταξίδι σας νὰ ἐπιλέξετε μεταξὺ ἐνὸς πολὺ καλοῦ πιλότου, ὁ ὁποῖος ὅμως δὲν προσεύχεται, και ἐνὸς πιλότου, ὁ ὁποῖος δὲν εἶναι πολὺ καλός, ἀλλὰ προσεύχεται, ποιὸν θὰ ἐπιλέγατε; Δὲν χρειάζεται νὰ σᾶς δώσω τὴν ἀπάντηση, γιατί εἶμαι βέβαιος γιὰ τὴν ἀπάντηση, πού ὅλοι θὰ δίναμε, τοῦλάχιστον στὰ βάθη τῆς καρδιάς μας.

Ποιά εἶναι, λοιπόν, ή χρησιμότητα τῆς θρησκείας στόν σύγχρονο πολιτισμό; Πῶς εἶναι δυνατόν νὰ υπάρξει οὐσιαστική συνάντησή της με τὴν επιστήμη στὰ πλαίσια τοῦ σύγχρονου πολιτισμοῦ μας; Και γιὰ ποιὸ λόγο θὰ ἦταν ἀπαραίτητη μιὰ τέτοια συνάντηση;

Στὸ ὄχι πολὺ ἀπώτερο παρελθόν ή συνήθης ἀπάντηση στοῦ ἐρώτημα αὐτὸ θὰ ἀναφέρονταν κυρίως στὴ σχέση τῶν ἐπιστημόνων με τὴ θρησκεία στοῦ προσωπικό ἐπίπεδο. Ὑπῆρχαν «χριστιανοὶ ἐπιστήμονες», οἱ ὁποῖοι στὴν προσωπική ζωή τους ἦταν «θρησκευόμενοι» και δὲν εὕρισκαν καμμιά ἀντίθεση μεταξὺ τῆς ἐπιστήμης και τῆς πίστεώς τους—ἐνίοτε μάλιστα συνέβαινε και τὸ ἀντίθετο, νὰ ὀδηγοῦνται δηλαδὴ στὴν πίστη τους ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν ἐπιστήμη— και ὑπῆρχαν ἐπιστήμονες, πού εὕρισκαν τὴ θρησκεία εἴτε ἀδιάφορη εἴτε ἀσυμβίβαστη με τὴν ἐπιστημονική τους συνείδηση. Ἀλλὰ ή σχέση αὐτὴ μεταξὺ ἐπιστήμης και θρησκείας παρέμενε πάντοτε στὴν οὐσία ἀτομική ὑπόθεση τοῦ ἐπιστήμονα. Ἡ ὁποιαδήποτε συνάντηση θρησκείας και ἐπιστήμης στὴν καρδιά τοῦ ἐπιστήμονα δὲν εἶχε κανένα οὐσιαστικό ἀντίκτυπο ή συνέπεια στόν πολιτισμό. Τὸ ἐὰν ἕνας ἐπιστήμονας παράλληλα πρὸς τὴν ἐργασία στοῦ σπουδαστηρίου του ἐκκλησιάζεται ή προσεύχεται, δὲν σημαίνει αὐτομάτως ὅτι ὑπῆρξε συνάν-

τηση θρησκείας και ἐπιστήμης στο ἴδιο τὸ γεγονός τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας, και κατὰ συνέπειαν στὸν ἴδιο τὸν πολιτισμό. Στὴν πραγματικότητα ὁ θρησκευόμενος ἐπιστήμονας, στὴν περίπτωση αὐτή, ἀναζητεῖ στὴ θρησκεία τὴν ἐκπλήρωση μιᾶς ἀνάγκης τοῦ ἐντελῶς διαφορετικῆς ἀπὸ ἐκείνη πού ικανοποιεῖ τὸ ἐργαστήριό του. Οἱ δύο αὐτὲς ἀνάγκες παρέμεναν παράλληλες, και μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἐπιστήμη και θρησκεία δὲν συνεργάζονταν οὐσιαστικά, δὲν ἀναζητοῦσαν τὴν ἴδια ἀλήθεια, και δὲν συνδημιουργοῦσαν τὸν πολιτισμό. Ἡ ὕπαρξη θρησκευομένων ἐπιστημόνων δὲν σημαίνει οὐσιαστικὴ συνάντηση ἐπιστήμης και θρησκείας. Ἡ συνάντηση πρέπει νὰ εἶναι κοινὴ ἀναζήτηση, σύμπτωση σκοποῦ ἢ ἀκόμη και ἀντικειμένου, πιθανῶς ἀκόμα και μεθόδου, ἀν και τὸ τελευταῖο αὐτὸ χρῆζει ἰδιαιτέρας μελέτης και προσοχῆς.

Στὴν ὁμιλία μου αὐτὴ θὰ προσπαθῆσω νὰ δείξω ὅτι μιὰ τέτοια οὐσιαστικὴ συνάντηση ἐπιστήμης και θρησκείας, μιὰ συνάντηση στο ἴδιο ἀντικείμενο, στὴν ἀναζήτηση τῆς ἴδιας ἀλήθειας, στὴν ἐπίτευξη τοῦ ἴδιου σκοποῦ και στὴν ἐκπλήρωση τῆς ἴδιας πολιτιστικῆς ἀνάγκης, ὅχι μόνο βρίσκεται στις ἴδιες τίς ρίζες τόσο τῆς θρησκείας ὅσο και τῆς ἐπιστήμης, ἀλλὰ ἀποτελεῖ ἄμεση και ἐπείγουσα ἀνάγκη σήμερα ἐν ὄψει τῶν νέων δεδομένων τῆς σύγχρονης ἐπιστήμης και τῶν κοινωνικῶν ἀναγκῶν.

Ἡ ἐνότητα και ὁ διχασμὸς ἐπιστήμης και θρησκείας

Ἡ ἐπιστήμη, ὅπως μᾶς εἶναι σήμερα γνωστὴ, δὲν ἦταν πάντοτε ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὴ θρησκεία. Στὴν πραγματικότητα θὰ μπορούσε μάλιστα νὰ ὑποστηριχθεῖ ὅτι ἡ ἐπιστήμη στὴ σημερινὴ της μορφή ἔχει τίς ρίζες της στὴ θρησκεία, και μάλιστα στὴ χριστιανικὴ θεολογία. Οἱ ἰδρυτὲς τῆς νεώτερης ἐπιστήμης περιλαμβάνουν ὀνόματα ὅπως ὁ Descartes, ὁ Leibniz και ὁ Newton, οἱ ὁποῖοι ἦταν ταυτοχρόνως θεολόγοι. Θὰ πρέπει μάλιστα νὰ τονισθεῖ ὅτι δὲν ἦταν, ὅπως θὰ συνέβαινε σήμερα, ἐπιστήμονες και, παράλληλα, θεολόγοι, ἀλλὰ τελοῦσαν στὴν ἴδια τὴν ἐπιστημονικὴ τους ἔρευνα ὑπὸ τὴν ἐπίδραση τῆς θεολογίας των. Μιὰ τέτοια βαθειὰ σχέση και ἐξάρτηση μεταξύ θεολογίας και ἐπιστήμης δὲν ἦταν παρὰ συνέχεια και συνέπεια τῶν ἱστορικῶν ἀρχῶν τῆς σύγχρονης ἐπιστήμης. Οἱ ἀρχὲς αὐτὲς βρίσκονται ἀφ' ἑνὸς στὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ φιλοσοφία, και ἀφ' ἑτέρου στὴν ἰουδαιοχριστιανικὴ θεολογικὴ παράδοση. Ἦδὴ στοὺς Προσωκρατικούς φιλοσόφους, στὸν Πλάτωνα και τὸν Ἀριστοτέλη ἡ ἀναζήτηση τοῦ λόγου τῶν ὄντων, δηλαδὴ ἡ μελέτη τῆς φύσεως, ἀποτελοῦσε, κατὰ τὴν ἔκφραση τοῦ πολλοῦ Werner Jaeger, *Θεολογία*. Στὴν Ἰουδαϊκὴ θρησκευτικὴ παράδοση, και μάλιστα ὅταν αὐτὴ ἦλθε σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν ἑλληνισμό, ἡ φύση προσεγγίζονταν μὲ ὄρους ἐπιστημονικῆς λογικῆς: «πάντα μέτρον και ἀριθμῶν και σταθμῶν διέταξας», λέγει στοῦ Θεοῦ ἡ *Σοφία Σολομῶντος*, χρησιμοποιώντας ὄρους μαθηματι-

κούς και φυσικούς. Οί Ἕλληνες Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας καί οἱ Βυζαντινοί θεολόγοι κληρονόμησαν ἀπό τὴν ἀρχαία ἑλληνική φιλοσοφία καὶ ἀνέπτυξαν τὴν ἰδέα τοῦ «λόγου τῶν ὄντων», δηλαδή τὴν πίστη ὅτι τὸ σύμπαν διέπεται ἀπὸ μιὰ λογικότητα, ποῦ ἐπιτρέπει στὸν ἀνθρώπινο λόγο νὰ τὴν ἐξερευνήσει. Ἡ ἐπιστήμη, ὅπως μᾶς εἶναι σήμερα γνωστή, γεννήθηκε ἀπὸ δύο καθαρὰ χριστιανικὲς θεολογικὲς ἀρχές. Ἡ μία εἶναι ὅτι ὁ κόσμος εἶναι προικισμένος μὲ «λόγους», δηλαδή νόμους, οἱ ὁποῖοι ἐπιτρέπουν στὸν ἀνθρώπινο λόγο νὰ τοὺς προσεγγίσει μὲ ἰδέες ὅπως τὸ μέτρο, τὸ σχῆμα, τὴν ποιότητα, τὴν αἰτία κ.λπ. Ἡ ἄλλη εἶναι ὅτι ὁ κόσμος δὲν ἀποτελεῖ προέκταση τοῦ Θεοῦ ἀλλὰ ἔχει φύση διάφορη ἀπὸ Αὐτὸν —καθαρὰ ἰουδαιοχριστιανική θέση— πρᾶγμα ποῦ σημαίνει ὅτι γιὰ νὰ γνωρίσει κανεὶς τὴ φύση τοῦ κόσμου δὲν ἀρκεῖ νὰ τὴν ἀναγάγει σὲ θεωρητικὲς ἀρχές, ἀλλὰ ἐπιβάλλεται νὰ τὴ μελετήσῃ βάσει τῶν δικῶν τῆς νόμων, ὅπως αὐτὴ εἶναι στὴ δική τῆς πραγματικότητας.

Ἡ σύγχρονη ἐπιστήμη, συνεπῶς, εἶναι ἱστορικὰ τέκνο τῆς θεολογίας. Οἱ μαρτυρίες εἶναι πάμπολλες καὶ τίς ἔχουν συγκεντρώσει διαπρεπεῖς ἱστορικοὶ τῆς ἐπιστήμης, ὅπως ὁ Γάλλος Pierre Duhern καὶ ὁ Ἀμερικανὸς Jaki. Τὸ γεγονός ὅτι πολὺ λίγοι σήμερα τὸ γνωρίζουν αὐτὸ καταδεικνύει τὴ δραματικὴ ἀλλαγὴ, ποῦ συνέβη κατὰ τὴ διάρκειά τῆς ἱστορίας: τὸ παιδί μεγάλωσε καὶ ἐπαναστάτησε κατὰ τῆς μητέρας του. Ἐπιστήμη καὶ Θρησκεία διαχώρισαν κάποια στιγμή τοὺς δρόμους των, καὶ ἀνέπτυξαν αὐτοτελῆ καὶ ἀνεξάρτητη πορεία.

Πότε συνέβη αὐτό; Τὰ ἱστορικὰ ἐγχειρίδια παραπέμπουν συνήθως στὴν κρίση τῶν σχέσεων τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας μὲ τὸ ἀρχέτυπο τῆς νεώτερης ἐπιστήμης, τὸν Γαλιλαῖο Γαλιλαίη, αὐτὸν τὸν ἥρωα καὶ μάρτυρα τῆς ἐλευθερίας τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας ἀπὸ τὸν ἔλεγχο τῆς θρησκείας καὶ τῆς Ἐκκλησίας. Ἀλλὰ ἡ ἱστορία εἶναι συνήθως πιὸ πολύπλοκη ἀπὸ ὅσο φαίνεται. Νεώτερη ἱστορικὴ ἔρευνα στὰ ἀρχεῖα τοῦ Βατικανοῦ κατέδειξε ὅτι ὁ Γαλιλαῖος δὲν καταδικάστηκε γιὰ τὸν Κοπερνικισμό του, ἀλλὰ γιὰ τὴν ἀτομιστικὴ καὶ τὴ συνεπακόλουθη ἀναγωγικὴ προσέγγισή του στὴν ἐπιστήμη. Ἡ προσέγγιση αὐτὴ συνεισέφερε στὴν ἐπιστήμη μερικὰ ἀπὸ τὰ σύγχρονα χαρακτηριστικά της, ὅπως ἡ αὐτάρκεια καὶ αὐτοδικαίωσή της ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀποτελεσμάτων της (τὴ γνωστὴ ἀντίληψη «εἶναι ἀληθινὸ διότι εἶναι ἀποτελεσματικό»), καθὼς καὶ ἡ ἐξειδίκευση καὶ ἡ αὐτονομία τῶν εἰδικότητων μὲ τὸν συνεπακόλουθο κατακερματισμὸ τῆς γνώσεως. Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ αὐθεντία καὶ αὐτάρκεια, ποῦ ἀπέκτησεν ἡ ἐπιστήμη ἔναντι τῆς θρησκείας, δὲν ὀφείλονται τόσο πολὺ στὴ σύγκρουση μεταξὺ ἐπιστημονικῆς ἐλευθερίας καὶ ἐκκλησιαστικῆς καταπίεσεως ἢ θεολογικοῦ δογματισμοῦ, ἀλλὰ στὴν ἀτομιστικὴ καὶ μηχανιστικὴ προσέγγιση στὴ φύση, ἡ ὁποία εἶχεν ἀρχίσει νὰ χαρακτηρίζῃ τὴ δυτικὴ διανόηση ἀπὸ τὸν Μεσαίωνα καὶ ἐξῆς. Ἡ ἐπιστήμη μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ τῆς ἐξειδικεύσεως καὶ τοῦ κατακερματισμοῦ τῆς γνώ-

σεως κατόρθωσε να γίνει αποτελεσματική, παραγωγική και χρήσιμη, και να αποκτήσει ἔτσι τὴ θέση τοῦ πιὸ ἀναγκαίου στοιχείου τοῦ πολιτισμοῦ, ἑνὸς πολιτισμοῦ, ὁ ὁποῖος δὲν ἐπιζητεῖ οὐσιαστικά παρὰ τὴν εὐδαιμονία τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ εἰρωνεία ὅμως ὅλης αὐτῆς τῆς ἱστορίας εἶναι ὅτι στὴν ἀτομιστική και χρησιμοθηρική αὐτὴ μορφή τῆς ἐπιστήμης, ποὺ ὁδήγησε τελικὰ στὴν ἀποξένωση τῆς ἐπιστήμης ἀπὸ τὴ θρησκεία, συνέβαλε οὐσιωδῶς ἡ ἴδια ἡ θεολογία! Δὲν ἐπιτρέπει ὁ χρόνος νὰ ἀναφερθοῦμε στὶς ἐξελίξεις στοὺς κόλπους τῆς δυτικῆς θεολογίας ἀπὸ τὸν Αὐγουστῖνο και τὸν Βοήθιο ὡς τὸν Ἀκινάτη και τοὺς Σχολαστικούς, οἱ ὁποῖες ἐξελίξεις ὁδήγησαν στὴν ἀτομιστική και χρησιμοθηρική προσέγγιση τῆς γνώσεως. Θὰ ἀρκεστοῦμε σὲ ἓνα μόνο εὐγλωττο παράδειγμα ἀπὸ ἓνα ἀπὸ τοὺς πιὸ διαπρεπεῖς ἰδρυτὲς τῆς νεώτερης ἐπιστήμης, τὸν Descartes, τὸν μεγάλο αὐτὸν μαθηματικό, ἀλλὰ και Αὐγουστινιανὸ μοναχό, ὁ ὁποῖος γράφει στὸ ἔργο του *Discours de la methode*:

«Θὰ μπορούσαμε νὰ βροῦμε μιὰ τεχνική, μὲ τὴν ὁποία οἱ δυνάμεις και ἡ ἐνέργεια τῆς φωτιᾶς, τοῦ νεροῦ, τοῦ ἀέρα, τῶν ἀστρων, τῶν οὐρανῶν και ὅλων τῶν ἄλλων σωμάτων, ποὺ μᾶς περιβάλλουν, ἀκριβῶς ὅπως συμβαίνει μὲ τὶς τεχνικὲς τῶν τεχνητῶν μας, θὰ μπορούσαν νὰ τεθοῦν σὲ ὅλες τὶς κατάλληλες χρήσεις, ἔτσι ὥστε νὰ γίνουμε κύριοι και ἰδιοκτῆτες τῆς φύσεως (*maîtres et possesseurs de la nature*)».

Πράγματι, χάρις στὴ μηχανιστική προσέγγιση στὴ φύση, τὴν ἐξειδίκευση τῆς γνώσεως και τὸν ἀτομιστικό της χαρακτήρα ἡ ἐπιστήμη κατόρθωσε νὰ ἐνωθεῖ ἀδιάρρηκτα μὲ τὴν τεχνική, νὰ παραγάγει μὲ τὴν ἔνωση αὐτὴ τὴ λεγόμενη Τεχνολογία, και νὰ κάνει τὸν ἄνθρωπο «κύριο και κατακτητὴ» τῆς φύσεως. Στὴν ἐξέλιξη αὐτὴ συμπορεύθηκε και ἡ χριστιανική θεολογία χρησιμοποιώντας στὸ ἴδιο πνεῦμα τὸ ρητὸ τῆς Γραφῆς «αὐξάνεσθε και πληθύνεσθε και κατακυριεύσατε τῆς γῆς» (Γέν. 1,22), ὥστε νὰ φθάσουμε στὴν παρούσα οἰκολογική μας κρίση, γιὰ τὴν ὁποία εὐθύνεται τόσο ἡ ἐπιστήμη ὅσο και ἡ θεολογία. Ἄν και ἀνεξάρτητες ἀπ' ἀλλήλων —ἢ μήπως ἀκριβῶς γι' αὐτὸ τὸν λόγο;— ἐπιστήμη και θρησκεία μᾶς ὁδήγησαν στὰ σημερινὰ και γνωστὰ σὲ ὅλους μας προβλήματα.

Αὐτὰ ὡς πρὸς τὴν ἱστορία. Ἄλλὰ τί γίνεται σήμερα ὡς πρὸς τὶς σχέσεις ἐπιστήμης και θρησκείας;

Τὰ νέα δεδομένα στὴν ἐπιστήμη και τὴ θεολογία

Ἡ σχετικὰ πρόσφατη ἱστορία τόσο τῆς ἐπιστήμης ὅσο και τῆς θεολογίας χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἀλλαγές, οἱ ὁποῖες θὰ μπορούσαν νὰ ὀνομαστοῦν ριζικές. Ἡ ὅλη ἀντίληψη περὶ ἐξειδικεύσεως τῆς γνώσεως τίθεται πλέον σὲ ἀμφιβολία. Γίνεται πλέον φανερό στοὺς ἐπιστήμονες, γιὰ παράδειγμα, ὅτι ἡ Ζωολογία και ἡ Βοτανική δὲν εἶναι

τόσο σαφώς διακριτές ειδικότητες όσο μᾶς παραδόθηκε από τὴν ἐπιστήμη τῶν νεωτέρων χρόνων: εἶναι ἀδύνατο νὰ ἔχουμε γνώση μιᾶς μέλισσας χωρὶς νὰ μελετήσουμε συγχρόνως τὰ ἄνθη, τὰ ὁποῖα καθορίζουν ἀποφασιστικά, ὄχι ἀπλῶς τὴ ζωὴ, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ τὴ φύση τοῦ ἐντόμου αὐτοῦ. Καὶ ἀποτελεῖ λογικὴ ἀνάγκη νὰ ἐπεκτείνουμε τὴν ἀλληλεξάρτηση αὐτὴ σὲ ὅλα τὰ ὄντα τῆς δημιουργίας. Δὲν ὑπάρχουν στὴν πραγματικότητα ἀτομικὰ ὄντα, ἀλλὰ μόνο κοινωνία τῶν ὄντων στὴ δημιουργία.

Ἡ ὀλιστικὴ αὐτὴ προσέγγιση στὴ μελέτη τῆς φύσεως ἐπεκτείνεται μὲ σοβαρὲς συνέπειες καὶ στὴ μελέτη τοῦ ἴδιου τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ προσέγγιση τοῦ ἀνθρώπου χωρὶς ἀναφορὰ στὴν ὑπόλοιπη δημιουργία ἀποδεικνύεται πλέον ὄχι μόνο λαθασμένη ἀλλὰ καὶ ἐπικίνδυνη, ὅπως μαρτυρεῖ ἡ παροῦσα οἰκολογικὴ κρίση. Ἡ χριστιανικὴ θεολογία πρέπει νὰ ἀποδεχθεῖ τὶς βασικὲς ἀρχές τῆς λεγομένης «θεωρίας τῆς ἐξελίξεως», καὶ νὰ ἀποδώσει τὴ δέουσα σημασία στὸ γεγονός ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἀποτελεῖ καὶ ὀργανικὸ μέρος τοῦ ζωικοῦ βασιλείου. Αὐτὸ θὰ ἔφερε τὴ θεολογία σὲ συμφωνία μὲ τὴν Πατερικὴ διδασκαλία, ἡ ὁποία εἶναι ἰδιαίτερος ἀνεπτυγμένη στους Καππαδόκες Πατέρες καὶ τὸν ἅγιο Μάξιμο τὸν Ὁμολογητὴ, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὁ «μικρόκοσμος», ποὺ ἀνακεφαλαιώνει τὴν ὑπόλοιπη δημιουργία, καὶ γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ τονίζει ἡ Γραφή, σὲ ἀντίθεση πρὸς ἀντίστοιχες διδασκαλίες ἄλλων θρησκευτικῶν συστημάτων, ὅτι ὁ ἄνθρωπος δημιουργήθηκε στὸ τέλος τῆς δημιουργίας καὶ ἀπὸ προϋπάρχοντα ὑλικά στοιχεῖα. Αὐτὸ δὲν θὰ ὑποχρέωνε τὴ θεολογία νὰ δεχθεῖ τὴ Δαρβινικὴ θεωρία στὶς λεπτομερεῖς περιγραφές τῆς ἐξελίξεως τῶν εἰδῶν. Θὰ ἔδινε ὅμως τὸ στίγμα τῆς ὀλιστικῆς ἀπὸ κοινῶς μεταξὺ ἐπιστήμης καὶ θεολογίας προσεγγίσεως τῆς μελέτης τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ὁποία εἶναι τόσο σημαντικὴ γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση συγχρόνων προβλημάτων, ὅπως τὸ οἰκολογικόν.

Ἐξ ἴσου σημαντικὴ γιὰ τὴν προσέγγιση θεολογίας καὶ ἐπιστήμης εἶναι καὶ ἡ ἀντίστροφη διαπίστωση, ὅτι δηλαδὴ ὄχι μόνον ὁ ἄνθρωπος ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ὑπόλοιπη δημιουργία, ἀλλὰ καὶ ὅτι ἡ ὑπόλοιπη δημιουργία ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο προκειμένου νὰ ὀλοκληρωθεῖ καὶ νὰ πραγματώσει τὸ νόημα καὶ τὸ σκοπὸ τῆς ὑπάρξεώς της. Ἡ χριστιανικὴ θεολογία θεωρεῖ τὸν ἄνθρωπο ἀναντικατάστατο στοιχεῖο τῆς ὅλης δημιουργίας: ὁ ἄνθρωπος ὡς κορωνίδα τῆς κτίσεως τὴ συνδέει μὲ τὸν Θεόν, ἀλλὰ καὶ ὁ Θεὸς γίνεται ἄνθρωπος προκειμένου νὰ σώσει τὴν κτίση, δηλαδὴ νὰ τὴν κάνει νὰ ὑπερβεῖ τὰ ὅρια καὶ τοὺς περιορισμοὺς τῆς κτιστότητάς της. Αὐτὴ ἡ μοναδικὴ καὶ ἀναγκαῖα παρουσία τοῦ ἀνθρώπου στὸ σύμπαν ἀναγνωρίζεται ἤδη καὶ ἀπὸ τὴ φυσικὴ ἐπιστήμη, ὅπως μαρτυρεῖ ἡ θεωρία τῆς «Ἀνθρωπικῆς κοσμολογικῆς ἀρχῆς», ἡ ὁποία κερδίζει ἔδαφος στὸ χῶρο τῆς ἐπιστήμης, καὶ σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία τὸ σύμπαν εἶναι ἔτσι δομημένο ὥστε ἡ ἀνθρώπινη παρουσία νὰ βρίσκεται στὸ ἐπίκεντρο τοῦ σκοποῦ τῆς δημιουργίας: ὄχι μόνον ὁ ἄνθρωπος προσαρμόζεται σ' αὐτό, ἀλλὰ καὶ

αυτό προσαρμόζεται στον άνθρωπο.

Παρόμοια αναγνώριση τῆς σημασίας τοῦ ἀνθρώπου μέσα στο φυσικό περιβάλλον του προκύπτει καὶ ἀπὸ τὴ διαπίστωση ὅτι ὁ παρατηρητὴς ἐπηρεάζει τὸ ἀντικείμενο τοῦ πειράματός του. Ὁ παράγων «ἄνθρωπος» ἀναγνωρίζεται ἔτσι ὡς ἀποφασιστικός στὴν κατανόηση τοῦ σύμπαντος. Δὲν εἶναι πλέον δυνατόν νὰ προχωροῦν στο ἔργο τους οἱ φυσικὲς καὶ οἱ ἀνθρωπιστικὲς ἐπιστῆμες χωρὶς κάποιας μορφῆς ἀλληλεξάρτηση ἢ συμπλήρωση. Ἡ ἀπόλυτη διάκριση μεταξὺ θετικῶν καὶ ἀνθρωπιστικῶν σπουδῶν, ἡ ὁποία ἴσχυε στο παρελθόν, τείνει σήμερα νὰ ἀμφισβητηθεῖ. Αὐτὸ δημιουργεῖ μιὰ σοβαρὴ βάση γιὰ τὴ συνάντηση ἐπιστήμης καὶ θρησκείας.

Προσωπικά, θεωροῦμε τὴ βάση αὐτὴ, δηλαδή τὴ σύγκλιση ἐπιστήμης καὶ θρησκείας στο ἐπίπεδο τῆς ἀνθρωπολογίας, περισσότερο συμβατὴ μὲ τὶς ἀρχές τῆς χριστιανικῆς, καὶ μάλιστα τῆς Ὁρθοδόξου, θεολογίας, ἀπὸ ὁποιαδήποτε ἄλλη βάση, ὅπως ἐκείνη τῆς συνειδήσεως ἢ τοῦ μυστικισμοῦ. Ὑπάρχουν σήμερα ἐπιστήμονες, ποὺ ἀναγνωρίζουν ὅτι γιὰ τὴ γνώση τοῦ κόσμου δὲν ἀρκεῖ ἡ ὀρθολογικὴ ἐρμηνεία τῶν δεδομένων τῆς παρατήρησης, ἀλλὰ πέρα ἀπὸ αὐτὴν ὑπάρχει καὶ ἡ γνώση ποὺ ἐκπορεύεται ἀπὸ τὴ μυστικιστικὴ ἐνόραση (ὁ Einstein, ὁ Heisenberg καὶ ἄλλοι εἶχαν υἱοθετήσῃ τὸν μυστικισμό). Ἀλλὰ ἡ γνώμη μας εἶναι ὅτι ἡ χριστιανικὴ ἀντίληψη περὶ θρησκείας, βασισμένη στὴν ἰουδαιοχριστιανικὴ προσέγγιση τοῦ κόσμου, δὲν στηρίζεται τόσο στὴν ἀτομικὴ —ἢ καὶ τὴ συλλογικὴ— συνείδηση, ὅσο στὴν ἱστορικὴ ἐμπειρία, δηλαδή στὴν προσέγγιση τῆς πραγματικότητος, ὅπως αὐτὴ μᾶς προσφέρεται στὴν ἐμπειρικὰ ἐπαληθεύσιμη βίωσή της μέσα στο χῶρο καὶ τὸ χρόνο καὶ διὰ μέσου τῶν σχέσεών μας μὲ τοὺς ἄλλους καὶ μὲ τὴ φύση. Μὲ αὐτὴ τὴν ἔννοια ἡ χριστιανικὴ πίστη δὲν εἶναι «θρησκεία» μὲ τὴν ἔννοια, ποὺ ἐπεκράτησε νὰ θεωρεῖται τὸ θρησκευτικὸ φαινόμενο ἀπὸ τὸν Αὐγουστῖνο κυρίως καὶ ἐξῆς. Εἶναι ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀποψη περισσότερο «ἐπιστήμη», στηριζόμενη στὴν ἐμπειρικὰ ἐπαληθεύσιμη πραγματικότητα. Ἔτσι, ἡ χριστιανικὴ πίστη στὴ Βιβλικὴ καὶ τὴν ἐλληνοπατερικὴ ἐκφρασή της δὲν μᾶς προσφέρει μιὰ γνώση τοῦ Θεοῦ διὰ μέσου τῆς συνειδήσεως τοῦ ἀτόμου, ἀλλὰ διὰ μέσου ἐνὸς ἱστορικοῦ προσώπου, ἐνὸς συγκεκριμένου ἀνθρώπου, τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ ὁποῖος μᾶς καλεῖ σὲ προσωπικὴ σχέση μὲ τὸν κόσμο καὶ τὸν Θεὸ ἱστορικὰ καὶ ἐμπειρικὰ ἐπαληθεύσιμη. Σὲ τελικὴ ἀνάλυση ἡ χριστιανικὴ πίστη δὲν προσφέρει τόσο «γνώση» ὅσο ἀγάπη, δηλαδή ἐμπειρικὰ ἐπαληθεύσιμη σχέση προσωπῶν μέσα στο χῶρο, τὸν χρόνο καὶ τὴν ἱστορία.

Μὲ αὐτὴ τὴν ἔννοια ὁ Χριστιανισμὸς μᾶς ἀποκαλύπτει τὸν Θεό, τὴν ἔσχατη Ἀλήθεια, διὰ μέσου μιᾶς ἱστορικὰ καὶ ἐμπειρικὰ ἐπαληθεύσιμης κοινωνίας προσώπων, τῆς Ἐκκλησίας, καὶ ὄχι διὰ μέσου τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ. Πρόκειται γιὰ μιὰ γνώση, ποὺ δὲν εἶναι «πληροφορία», ἀλλὰ «σοφία» γιὰ νὰ θυμηθοῦμε τὴν τόσο καί-

ρια διάκριση του T.S. Eliot, σοφία που επαληθεύεται από την προσωπική αλλά και ιστορική εμπειρία.

Ἀπό τὴν ὀπτική γωνία τῆς χριστιανικῆς πίστεως, συνεπῶς, ἡ συνάντηση ἐπιστήμης καὶ θρησκείας μπορεῖ νὰ γίνεῖ μόνο στὴ βάση τοῦ ἐρωτήματος «τί ἐστὶν ἄνθρωπος» (Ἐβρ. 2, 6), τόσο στὴ φυσικὴ του σύσταση καὶ τὴ σχέση του μὲ τὸν ὑπόλοιπο φυσικὸ κόσμο, ὅσο καὶ στὴν ἠθικὴ-κοινωνικὴ σχέση του μὲ τοὺς ἄλλους ἄνθρώπους καὶ μὲ τὸν Θεό. Ἡ χριστιανικὴ «θρησκεία» ὡς πίστη στὴν ἐνανθρώπηση τοῦ Θεοῦ δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ἀναζητεῖ τὴν Ἀλήθεια στὸ ἐρώτημα: πῶς συνδέεται ὁ ἄνθρωπος, ὄχι διὰ τοῦ νοῦ καὶ τῆς συνειδήσεώς του, ὅπως οἱ μὴ Βιβλικὲς θρησκείες θὰ προτιμοῦσαν, ἀλλὰ τῆς ψυχοσωματικῆς του ὑπαρξῆς, ὅπως ἡ πίστη στὴν ἐνανθρώπηση ἐπιβάλλει, μὲ τὸν ὑπόλοιπο φυσικὸ κόσμο καὶ μὲ τὴν ἔσχατη πραγματικότητα, τὸν Θεό.

Μιὰ τέτοια ἀνθρωποκεντρικὴ βάση συναντήσεως ἐπιστήμης καὶ θρησκείας θὰ εἶχε τὰ ἐξῆς σημαντικὰ, κατὰ τὴ γνώμη μας, πλεονεκτήματα:

(α) Θὰ ὀδηγοῦσε στὴν ἀποφυγὴ τῆς διχοτομήσεως τῆς Ἀλήθειας σὲ ἐπιστημονικὴ-ἐμπειρικὴ, καὶ θεολογικὴ-πνευματικὴ. Μιὰ τέτοια διχοτόμηση (ἢ ὅποια ἔχει δυστυχῶς ἐπικρατήσῃ) δὲν ἐπιτρέπει τὴν οὐσιαστικὴ συνάντηση ἐπιστήμης καὶ θρησκείας. Ἄν ὑπάρχουν δύο εἰδῶν ἀλήθειες, μία γιὰ τὴ θρησκεία καὶ μία γιὰ τὴν ἐπιστήμη, ἡ συνάντησή εἶναι ἀδύνατη.

(β) Θὰ ἔφερε τὴ θρησκεία σὲ ἄμεση σχέση μὲ ὅλες τὶς ἐπιστῆμες, φυσικὲς, βιολογικὲς, κοινωνικὲς καὶ ιστορικὲς. Θὰ βοηθοῦσε ἔτσι στὴ μετάβαση τῆς ἐπιστήμης ἀπὸ τὴν ἀτομιστικὴ καὶ ἐξειδικευμένη γνώση σὲ μιὰ περισσότερο ὀλιστικὴ προσέγγιση.

(γ) Τὸ σπουδαιότερο, θὰ ὀδηγοῦσε στὴν ἀπὸ κοινῶ ἀντιμετώπιση τῶν προβλημάτων, ποὺ δημιουργεῖ γιὰ τὸν ἄνθρωπο καὶ τὸν φυσικὸ κόσμο ἡ ραγδαία πρόοδος τῆς γνώσεως.

Ἐπιστήμη καὶ θρησκεία ἐνώπιον τῶν συγχρόνων προβλημάτων

Τὰ προβλήματα ποὺ δημιουργεῖ ἡ πρόοδος τῆς ἐπιστήμης σήμερα εἶναι σὲ ὅλους μας γνωστά. Πολλοὶ ἐπιστήμονες ἀναγνωρίζουν σήμερα μὲ ταπείνωση ὅτι μερικὰ ἀπὸ τὰ πιὸ σοβαρὰ προβλήματα τῆς ἐποχῆς μας δημιουργήθηκαν ἀπὸ τὴν ἐπιστήμη, ὅπως περιβαλλοντικὰ ζητήματα ἢ ὄπλα μαζικῆς καταστροφῆς. Σοβαρὰ προβλήματα δημιουργοῦνται ἐπίσης ἀπὸ τὴ γενετικὴ μηχανικὴ καὶ τὴν τεχνητὴ νοημοσύνη. Ἡ ἐπικρατοῦσα ἀποψη στὴ φυσικὴ ὅτι αὐτὸ ποὺ συμβαίνει στὸ ἐπίπεδο τῶν ἠλεκτρονίων εἶναι ἡ πιὸ βασικὴ δομὴ τῆς φυσικῆς πραγματικότητος θέτει ἐπὶ τάπη-

τος τὸ ἐρώτημα ἐὰν ὑπάρχει χῶρος γιὰ ἐπέμβαση στὴ φυσικὴ πραγματικότητα ἐκ μέρους τῆς ἐλευθερίας, εἴτε ἐνὸς ὑπερβατικῆ Θεοῦ εἴτε τοῦ ἴδιου τοῦ ἀνθρώπου, δηλαδὴ ἂν ὑπάρχει στὴν πραγματικότητα προσωπικὴ ἐλευθερία.

Θεμελιῶδες ζήτημα δημιουργεῖ ἐπίσης ἡ ἀπο-υλοποίηση τῆς ὕλης, πού ἄρχισε μὲ τὴ θεωρία τῆς σχετικότητας καὶ τὴν κβαντικὴ φυσικὴ, καὶ πού ὄδηγεῖ στὴν πληροφορία ὡς παράγοντα κεντρικῆς σημασίας στὴν ἐξέλιξη τοῦ σύμπαντος. Ὅλα αὐτὰ καὶ ἄλλα παρόμοια θέματα θέτουν πλέον ἐπὶ τάπητος τὸ ἐρώτημα ἂν μπορεῖ ἡ θεολογία καὶ ἡ ἐπιστῆμη νὰ κλειστοῦν στὸν ἑαυτό τους. Ἐάν ἓνας θεολόγος πιστεύει ὅτι τὸ μόνο πού χρειάζεται εἶναι νὰ μελετᾷ τὴν Ἁγία Γραφή ἢ τοὺς Πατέρες, δὲν θὰ διέφευγεν ἀπὸ ἓνα φυσικὸ πού θὰ ἰσχυρίζοταν ὅτι ὅλη ἡ γνώση τῆς πραγματικότητας μπορεῖ νὰ βρεθῆ στὶς φυσικὲς ἐπιστῆμες. Σήμερα διεθνῶς, ἂν καὶ ὄχι ἀκόμα στὴ χώρα μας, ὁ διάλογος μεταξὺ ἐπιστῆμης καὶ θεολογίας ἀναπτύσσεται ταχύτατα καὶ μὲ προοπτικὴ καρποφορίας. Ἡ βιβλιογραφία στὸ θέμα αὐτὸ γίνεται ἤδη τόσο ἐκτενής, ὥστε μετὰ δυσκολίας παρακολουθεῖται. Μόλις πρόσφατα στὴ Γρανάδα τῆς Ἰσπανίας ἰδρύθηκε ἡ «Διεθνῆς Ἑταιρεία Ἐπιστῆμης καὶ Θρησκείας» (International Society of Science and Religion) μὲ ἔδρα τὸ Cambridge τῆς Ἀγγλίας, τῆς ὁποίας μέλη εἶναι διεθνῶς βραβευμένοι ἐπιστήμονες ὅλων τῶν κλάδων καὶ θεολόγοι.

Μὲ ποιὸς τρόπους θὰ μπορούσε νὰ συνεργασθῆ σήμερα ἡ ἐπιστῆμη καὶ ἡ θεολογία στὴν ἀντιμετώπιση τῶν προβλημάτων, πού δημιουργεῖ ἡ πρόοδος τῆς γνώσεως;

Ὁ ἓνας χῶρος συνεργασίας εἶναι αὐτὸ πού ὀνομάζομε Ἡθικὴ. Σήμερα ἀναπτύσσεται ραγδαῖα διεθνῶς ἡ λεγόμενη Βιοηθικὴ, τῆς ὁποίας τὸ ἀντικείμενο περιλαμβάνει κυρίως ζητήματα σχετιζόμενα μὲ τὴν πρόοδο τῶν βιολογικῶν ἐπιστημῶν καὶ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς στὴν ἰατρικὴ. Παρόμοια ζητήματα δημιουργοῦνται σήμερα στὸ χῶρο τῆς οἰκολογίας, τῆς πληροφορικῆς κ.λπ. Σὲ ὅλα αὐτὰ τὰ θέματα ἀναπτύσσεται ἤδη ἓνας διάλογος μεταξὺ ἐπιστημόνων καὶ θεολόγων μὲ προεκτάσεις στὸ χῶρο τῆς Νομικῆς καὶ τῆς σχέσεως Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας. Ἡ Ἡθικὴ ἀνεκάθεν ἀπετέλεσε στοιχεῖο τῆς Θρησκείας, γι' αὐτὸ καὶ θεωρεῖται φυσικὸ νὰ ζητεῖται σήμερα ἡ γνώμη καὶ τῆς Ἐκκλησίας σὲ ὅλα σχεδὸν τὰ θέματα, πού ἄπτονται τῶν ἐφαρμογῶν τῆς ἐπιστῆμης στὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων. Ἀλλὰ ἡ Ἡθικὴ εἶναι τόσο σχετικὴ, καὶ ὑφίσταται τόσες μεταβολές μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου, ὥστε νὰ μὴν ἀποτελεῖ πάντοτε σταθερὴ βάση συναντήσεως ἐπιστῆμης καὶ θρησκείας. Ὅ,τι εἶναι ἠθικὴ ἐπιταγὴ γιὰ τὴν Ἐκκλησία δὲν εἶναι πάντοτε ἠθικὴ ἐπιταγὴ καὶ γιὰ τὴν ἐπιστῆμη ἢ τὴν κοινωνία. Ἀποτελεῖ ἄλλωστε ἐρώτημα ἐὰν ἡ ἔννοια τῆς ἐπιστῆμης καθαυτὴν περιέχει τὴν ἔννοια τῆς ἠθικῆς: ἡ ἐπιστῆμη ἀπὸ μόνη τῆς προωθεῖ καὶ ἐφαρμόζει τὴ γνώση,

πάντοτε βέβαια με σκοπό τὸ καλὸ τοῦ ἀνθρώπου (ὠφελείν ἢ μὴ βλάπτειν). Ἀλλὰ σὲ τί συνίσταται τὸ ἐκάστοτε καλὸ τοῦ ἀνθρώπου δὲν καθορίζεται ἀπὸ τὴν ἐπιστήμη. Ἡ κλωνοποίηση, γιὰ παράδειγμα, προωθείται ἀπὸ τὴν ἐπιστήμη γιὰ τὸ καλὸ τοῦ ἀνθρώπου (δημιουργία ὀργάνων γιὰ μεταμόσχευση κ.λπ.). Ἀλλὰ οἱ κίνδυνοι, πού συνυπάρχουν μὲ τὸ «καλὸ» αὐτό, μπορεῖ νὰ περιορίσουν ἢ καὶ νὰ ἀναιρέσουν τὴν ἐφαρμογὴ της. Πῶς θὰ συναντηθοῦν ἐπιστήμη καὶ θρησκεία στὸ χῶρο τῆς Ἡθικῆς, ὅταν δὲν συμπίπτουν οἱ ἀπόψεις των γιὰ τὸ τί εἶναι καλὸ ἢ ὄχι;

Βρισκόμαστε ἴσως πρὸ ἀδιεξόδου. Τί πρέπει νὰ γίνει σὲ μιὰ τέτοια περίπτωση; Ἡ πλέον λανθασμένη –καὶ ἀνεδαφικὴ– λύση θὰ ἦταν νὰ κηρύξει ἡ θρησκεία τὸν πόλεμο κατὰ τῆς ἐπιστημονικῆς προόδου. Αὐτὸ θὰ ἔκοβε ἐντελῶς τὶς γέφυρες μεταξὺ θρησκείας καὶ ἐπιστήμης, καὶ δὲν θὰ ὀδηγοῦσε πουθενά, ἀφοῦ καμιά ἠθικὴ ἐπιταγὴ δὲν μπορεῖ νὰ περιορίσει τὴ γνώση. Μιὰ ἄλλη λύση (ἢ ὅποια καὶ συχνὰ ἐπιχειρεῖται), εἶναι νὰ ζητηθεῖ ἡ βοήθεια τοῦ Νόμου τῆς Πολιτείας ὥστε νὰ μὴ προωθηθεῖ μιὰ συγκεκριμένη γνώση ἢ ἡ ἐφαρμογὴ της (εἴτε μὲ τὴ στέρηση τῆς οικονομικῆς ἐνισχύσεώς της ἀπὸ τὸ Κράτος, εἴτε καὶ μὲ αὐτὴ τὴν ποινικοποίησίν της). Ἀλλὰ καὶ αὐτό, ὅπως ἀποδεικνύουν συγκεκριμένα σύγχρονα παραδείγματα, εἶναι ἀνεδαφικό, καί, ἐν πάσῃ περιπτώσει, τί θὰ συμβεῖ ὅταν ἡ ἴδια ἡ Πολιτεία εὐνοεῖ μιὰ τέτοια ἐφαρμογὴ σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν περὶ Ἡθικῆς ἀντίληψιν τῆς Ἐκκλησίας; Εἶναι φανερὸ ὅτι ἡ Ἡθικὴ ἀπὸ μόνῃ της δὲν μπορεῖ νὰ ἀποτελέσει σταθερὸ ἔδαφος συναντήσεως ἐπιστήμης καὶ θρησκείας. Χρειάζεται κάτι ἄλλο.

Ἡ Ἡθικὴ, γιὰ νὰ ἔχει κύρος καὶ ἀποδοχὴ, πρέπει νὰ ἔχει τὴ βάση της στὴν Ἀλήθεια. Ἡ συνάντηση ἐπιστήμης καὶ θρησκείας πρέπει νὰ γίνει σὲ βάση ὄντολογικῆ, δηλαδή στὴ βάση τοῦ ἐρωτήματος ὄχι τί πρέπει νὰ πράξει ὁ ἄνθρωπος, ἀλλὰ τί εἶναι ὁ ἄνθρωπος. Ὑποστηρίξαμε πιὸ πάνω ὅτι ἡ συνάντηση καὶ ὁ διάλογος μεταξὺ αὐτῶν τῶν δύο πνευματικῶν μεγεθῶν πρέπει νὰ γίνει στὸ ἀνθρωπολογικὸ πεδίο, καὶ ὑπογραμμίσαμε ὅτι οἱ πρόσφατες ἐξελίξεις τόσο στὴν ἐπιστήμη ὅσο καὶ στὴ θεολογία εὐνοοῦν μιὰ τέτοια βάση διαλόγου, μὲ τὴν προϋπόθεση βέβαια ὅτι δὲν ὑπάρχουν δύο ἀλήθειες, ἀλλὰ μία. Ἄν ὑπάρξει συμφωνία ὡς πρὸς τὸ τί συνιστᾷ τὴν ἔννοια τοῦ ἀνθρώπου, τότε θὰ ἀνακύψει τὸ ἐρώτημα ἂν μιὰ συγκεκριμένη ἐπιστημονικὴ ἐφαρμογὴ προσκρούει, ὄχι στὸ «καλὸ» τοῦ ἀνθρώπου, γιὰ τὸ ὁποῖο εἶναι φυσικὸ νὰ διίστανται οἱ γνώμες, ἀλλὰ στὴ διάσωση τῆς ἴδιας τῆς εἰδοποιῶν διαφορᾶς μεταξὺ αὐτοῦ πού εἶναι καὶ πού δὲν εἶναι ἄνθρωπος, δηλαδή στὸ εἶναι τοῦ ἀνθρώπου.

Ὁ χρόνος δὲν ἐπιτρέπει νὰ ἀναφέρουμε παραδείγματα. Ἄς περιοριστοῦμε σὲ δύο περιπτώσεις. Ἡ μία ἀφορᾷ στὸ οἰκολογικὸ πρόβλημα. Βασικὴ ἀλήθεια, στὴν ὁποία ἐπιστήμη καὶ θρησκεία πρέπει νὰ συμφωνήσουν εἶναι ὅτι τὸ εἶναι τοῦ ἀνθρώπου, ὄχι ἀπλῶς τὸ εἶναι του, ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴ σωματικότητά του, ἢ ὅποια προϋποθέτει

τῆ σχέση του μὲ τὸ φυσικὸ περιβάλλον: ἡ οἰκολογικὴ κλίση δὲν ἀπειλεῖ τὸ εὖ εἶναι, ἀλλὰ τὸ εἶναι τοῦ ἀνθρώπου. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἡ θρησκεία πρέπει νὰ δεχθεῖ τὴν ἀποψη ὅτι ψυχὴ χωρὶς σῶμα δὲν εἶναι ἄνθρωπος. Καὶ ἡ ἐπιστήμη πρέπει δεχθεῖ ὅτι κάθε ἔννοια «καθαρῆς νόησης» εἴτε μὲ τὴ μορφὴ τῆς ἀδύνατης νόησης (weak intelligence) εἴτε μὲ ἐκείνη τῆς ἰσχυρῆς νόησης (strong intelligence) καταστρέφει τὴν ἔννοια τοῦ ἀνθρώπου, γιατί ἀπειλεῖ τὴ σωματικότητά του. Ἡ ἄλλη περίπτωση ἀφορᾷ στὴν κλωνοποίηση, ἰδιαίτερα ἀνθρώπων. Ἡ ἐπιστήμη καὶ θρησκεία πρέπει νὰ συμφωνήσουν ὅτι αὐτὸ ποὺ διακρίνει τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὰ ζῶα δὲν εἶναι ἡ νόηση, οὔτε ἡ συνείδηση, ἀλλὰ ἡ ἐλευθερία καὶ ἡ μοναδικότητα τοῦ κάθε προσώπου. Ἡ ἐπιστημονικὴ ἐφαρμογὴ, ποὺ μὲ ὅποιοδήποτε τρόπο θέτει σὲ κίνδυνο αὐτὲς τὶς ιδιότητες, ἀπειλεῖ τὴν ἴδια τὴν ἔννοια τοῦ ἀνθρώπου, ἔστω καὶ ἂν συντελεῖ στὸ εὖ εἶναι του.

Κυρίες καὶ Κύριοι,

Ἄναγνωρίζω ὅτι οἱ θέσεις αὐτὲς χρῆζον ἀναλύσεως, ἀλλὰ ὁ περιορισμένος χρόνος αὐτῆς τῆς ὁμιλίας τὸ καθιστᾷ αὐτὸ ἀδύνατο. Θὰ κλείσω τὸν λόγο ὑπεθυμίζοντας αὐτὸ ποὺ ἔχει πλέον γίνεῖ αὐτονόητο. Ἡ ραγδαία πρόοδος τῆς ἐπιστήμης ἔχει ὠφελήσει πολὺ τὸν ἄνθρωπο, ἀλλὰ καὶ τοῦ προκαλεῖ ὄχι ἀδικαιολογήτους φόβους. Οἱ φόβοι αὐτοὶ γιὰ πολλοὺς εἶναι ἠθικοί: φοβοῦνται ὅτι διακυβεύονται ἠθικὲς ἀξίες καθιερωμένες κοινωνικὰ ἢ καὶ θρησκευτικὰ. Τὸ προέχον ὅμως καὶ σημαντικὸ εἶναι ὁ φόβος μήπως διακυβεύεται αὐτὴ ἡ ἴδια ἡ ὑπόσταση καὶ ταυτότητα τοῦ ἀνθρώπου. Μήπως ἔχοντας θέσει τὴν ἐπιστήμη στὴν ὑπηρεσία τῆς εὐδαιμονίας τοῦ ὁ ἀνθρώπος παύσει νὰ εἶναι ἄνθρωπος, «εἰκὼν Θεοῦ» αὐτεξούσια καὶ μοναδική, ἱερεὺς τῆς κτίσεως προορισμένος νὰ τὴν περιθάλπει σὰν τὴν ἴδια τὴ σάρκα του, καὶ νὰ τὴν ἀπελευθερώσει ἀπὸ τὰ ὄρια τῆς ἀναφέροντάς τινε στὸ Δημιουργό της, ἢ μήπως ἀκόμα παύσει νὰ ὑπάρχει καὶ ὡς βιολογικὴ ὄντοτητα. Ἡ ἐπιστήμη καὶ θρησκεία πρέπει νὰ συναντηθοῦν, γιὰ νὰ διασώσουν τὴν ἀλήθεια αὐτῆ τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ διακύβευμα δὲν εἶναι τίποτε λιγώτερο ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ἄνθρωπο, τὸν ὅποιον ὁ ἴδιος ὁ Θεὸς ἔκαμε σάρκα Του καὶ «ὑπὲρ οὗ Χριστὸς ἀπέθανε» (Ρωμ. 14, 15).

Ἡ θρησκεία δὲν εἶναι ἐπιστήμη καὶ ἡ ἐπιστήμη δὲν εἶναι θρησκεία. Συναντῶνται ὅμως σὲ ἓνα σημεῖο: τὸν ἄνθρωπο, τὸν ἄνθρωπο τὸν ἐρευνητὴ τῆς φύσεως καὶ τὸν ἀποδέκτη τῶν συνεπειῶν τῆς γνώσεως. Συναντῶνται στὴν ἀλήθεια ὅτι ὁ ἀνθρώπος χωρὶς τὴν ὑπόλοιπη κτίση παύει νὰ εἶναι ἄνθρωπος, ἀλλὰ καὶ χωρὶς τὴ «θέωσή» του, δηλαδὴ τὴν ἐλευθερία ὡς ὑπέρβαση τῶν ὁρίων, ποὺ τοῦ ἐπιβάλλει ἡ φύση του, παύει ἐπίσης νὰ εἶναι ἄνθρωπος “πολλὰ τὰ δεινὰ κ’ οὐδὲν ἀνθρώπου δεινότερον πέλει”. Ὅταν ὁ Francis Bacon, σὲ οὐσιαστικὴ συμφωνία μὲ τὸν Descartes, ἀπευθυνόταν στὴν

ἐπιστήμη γιὰ νὰ τῆς πεῖ: «Σοῦ φέρνω τὴ φύση μὲ ὅλα τὰ παιδιά της, γιὰ νὰ τὴν κάνεις δέσμια στὴν ὑπηρεσία σου καὶ σκλάβο σου», προετοίμαζε τὴ σύγχρονη οἰκολογική μας κρίση. Τὸ ἴδιο ἔκανε καὶ ἡ θεολογία ὅσες φορές λησμονοῦσε ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν ἔχει σῶμα, ἀλλὰ εἶναι σῶμα, καὶ ὅταν χρησιμοποιοῦσε τὴ θεία ἐντολή «κατακυριεύσατε τῆς γῆς», γιὰ νὰ παροτρύνει στὴν ἀλόγιστη ἐκμετάλλευση τῶν φυσικῶν πόρων. Θύμα καὶ τῶν δύο ὑπῆρξεν ὁ ἄνθρωπος, ὑπὲρ τοῦ ὁποῖου κόπτονταν ἀμφότεροι. Καιρὸς πλέον νὰ συναντηθοῦν, νὰ ξανασκεφθοῦν ἀπὸ κοινῶ «τί ἐστὶν ἄνθρωπος», καὶ νὰ συνεργασθοῦν ὄχι μόνο γιὰ τὸ καλὸ του, ἀλλὰ ἴσως πλέον γιὰ τὴν ὑπαρξή του. Καιρὸς, καὶ «οἱ καιροὶ οὐ μενετοί».

Σᾶς εὐχαριστῶ.